

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
кафедра психології**

**Взаємозв'язок агресивності та віктимної
поведінки у структурі девіантної поведінки
молоді**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Виконала:

Студентка 4 курсу, групи 403

Бут Анастасія Сергіївна

Керівник:

кандидат філологічних наук,
доцент **Чуйко Г.В.**

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол №__ від «__»_____2026 р.

Зав.кафедрою _____доц. Андрєєва Я.Ф.

Чернівці – 2026

АНОТАЦІЯ

Бут А. Психологічні особливості девіантної поведінки молоді. – Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття ОКР «бакалавр» зі спеціальності 053 Психологія. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2026. 65 с.

Мета роботи – дослідити психологічні особливості девіантної поведінки молоді та взаємозв'язок агресивності, віктимності й девіантних проявів особистості.

У дослідженні використано методики діагностики віктимності, агресивності та схильності до девіантної поведінки. Встановлено, що високі показники агресивності та віктимності пов'язані зі схильністю до аутоагресивної, адиктивної та делінквентної поведінки. Підтверджено вплив соціально-психологічних чинників на формування девіантної поведінки. Гіпотезу дослідження підтверджено.

Ключові слова: девіантна поведінка, агресивність, віктимність, аутоагресія, адиктивна поведінка, делінквентна поведінка.

ABSTRACT

But A. Psychological Features of Deviant Behavior among Youth. – Manuscript. Qualification Thesis for Obtaining the Bachelor's Degree in Specialty 053 Psychology. Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Chernivtsi, 2026. 65 p.

The purpose of the study was to investigate the psychological features of deviant behavior among youth and the relationship between aggressiveness, victimity, and deviant manifestations.

Methods for assessing victimity, aggressiveness, and propensity for deviant behavior were applied. The results showed that higher levels of aggressiveness and victimity are associated with autoaggressive, addictive, and delinquent behavior. The influence of socio-psychological factors on the development of deviant behavior was confirmed. The research hypothesis was supported.

Keywords: deviant behavior, aggressiveness, victimity, autoaggression, addictive behavior, delinquent behavior.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

 А. Бут

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1.....	7
ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ	7
1.1 Сутність, зміст та основні характеристики девіантної поведінки.....	7
1.2 Теоретичні підходи до вивчення девіантної поведінки.....	10
1.3 Самопошкоджуюча поведінка як форма девіантної поведінки	16
1.4 Віктимна поведінка у структурі девіантних проявів особистості	20
1.5 Агресивність як психологічний чинник девіантної поведінки	24
1.6 Адиктивна та деліквентна поведінка як форми поведінкових девіацій	26
1.7 Соціально-психологічні чинники формування девіантної поведінки молоді	29
1.8 Соціально-психологічні особливості осіб, схильних до девіантної поведінки	31
РОЗДІЛ 2.....	35
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД МОЛОДІ.....	35
2.1 Організація та методи емпіричного дослідження	35
2.2. Аналіз результатів дослідження схильності до девіантної поведінки.....	37
2.3. Дослідження рівня агресивності та віктимної поведінки молоді.....	43
2.4. Інтерпретація та узагальнення результатів дослідження	49
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54

ВСТУП

Актуальність дослідження девіантної поведінки у сучасному українському суспільстві обумовлюється зростанням кількості поведінкових відхилень серед молоді в умовах соціальної нестабільності, тривалого психоемоційного напруження, трансформації системи цінностей та кризових суспільних процесів. Сучасні соціокультурні умови характеризуються високим рівнем невизначеності, емоційного виснаження та порушенням звичних механізмів соціалізації, що суттєво впливає на психоемоційний стан молодого покоління та особливості його поведінкових реакцій. В умовах воєнного стану, економічної нестабільності та постійного психологічного навантаження проблема девіантної поведінки набуває не лише психологічного, а й важливого соціального значення, оскільки безпосередньо пов'язана із психічним здоров'ям молоді, рівнем її соціальної адаптації та здатністю до конструктивної міжособистісної взаємодії.

Особливого значення у сучасних психологічних дослідженнях набуває вивчення агресивних, аутоагресивних, віктимних, адиктивних та делінквентних форм поведінки, оскільки саме вони дедалі частіше виступають деструктивними способами психологічної адаптації особистості до несприятливих умов соціального середовища. Девіантна поведінка молоді може проявлятися у порушенні соціальних норм, підвищеній конфліктності, ризикованих формах поведінки, емоційній нестабільності, труднощах саморегуляції та схильності до деструктивних моделей реагування. Особливої уваги потребують ті форми девіацій, які мають прихований або внутрішньо спрямований характер, оскільки вони часто залишаються недостатньо помітними для соціального оточення та можуть супроводжуватися вираженням внутрішнім психологічним неблагополуччям.

Одним із найбільш складних та суперечливих проявів девіантної поведінки є самопошкоджуюча поведінка, яка розглядається як форма аутоагресивної девіації та може виступати способом регуляції внутрішнього

емоційного напруження, переживання фрустрації, тривоги, емоційної ізоляції чи внутрішньоособистісного конфлікту. У сучасній психологічній науці самопошкодження трактується не лише як нанесення фізичної шкоди власному тілу, а передусім як складний багатфакторний феномен, що поєднує емоційні, когнітивні, поведінкові та соціально-психологічні компоненти. Поширення аутоагресивних тенденцій серед молоді значною мірою пов'язане з кризою особистісної ідентичності, недостатньою сформованістю адаптивних механізмів подолання стресу, труднощами емоційної саморегуляції та підвищеною психологічною вразливістю.

Водночас вагомий вплив на формування девіантних форм поведінки здійснює сучасний інформаційний простір, зокрема соціальні мережі та цифрові медіа. Інтернет-середовище нерідко транслює романтизовані або соціально схвалювані образи деструктивної поведінки, що може сприяти нормалізації агресивних, аутоагресивних та ризикованих моделей реагування серед молоді. Поширення контенту, пов'язаного із самопошкодженням, агресією чи небезпечними формами самовираження, здатне формувати механізми наслідування та підвищувати толерантність до девіантних проявів у молодіжному середовищі.

Особливий науковий інтерес у межах даного дослідження становить проблема взаємозв'язку агресивності та віктимної поведінки у структурі девіантних проявів особистості. У сучасній психології агресивність і віктимність дедалі частіше розглядаються не як ізольовані явища, а як взаємопов'язані психологічні характеристики, що можуть формувати складні поведінкові патерни. Агресивні тенденції, внутрішня емоційна напруга, труднощі саморегуляції та підвищена конфліктність можуть підвищувати ризик потрапляння особистості у небезпечні або психологічно травматичні ситуації. Водночас віктимна поведінка нерідко супроводжується емоційною нестабільністю, аутоагресивними тенденціями, залежними формами поведінки та труднощами конструктивної соціальної взаємодії.

Комплексне дослідження взаємозв'язку агресивності, віктимності та інших форм девіантної поведінки дозволяє глибше зрозуміти психологічні механізми формування деструктивних поведінкових тенденцій у молодіжному середовищі.

У зв'язку з цим особливого значення набуває вивчення психологічних чинників, що визначають схильність молоді до агресивних, аутоагресивних, адиктивних та делінквентних проявів, а також виявлення взаємозв'язків між зазначеними формами поведінки.

Наукова значущість дослідження полягає у поглибленні сучасних уявлень про психологічні механізми виникнення та функціонування девіантної поведінки серед молоді. Практична значущість роботи визначається можливістю використання отриманих результатів у психопрофілактичній, психокорекційній та соціально-психологічній роботі з особами групи ризику. Аналіз психологічних особливостей різних форм девіантної поведінки створює підґрунтя для розробки ефективних програм психологічної підтримки, профілактики деструктивних поведінкових проявів та формування адаптивних механізмів психологічної саморегуляції у молодіжному середовищі.

Об'єкт дослідження – психологічні особливості девіантної поведінки особистості.

Предмет дослідження – взаємозв'язок агресивності та віктимної поведінки у структурі девіантної поведінки молоді.

Мета дослідження полягає у теоретичному та емпіричному вивченні психологічних особливостей девіантної поведінки молоді, а також у дослідженні взаємозв'язку між рівнем агресивності, віктимності та окремими формами девіантних проявів особистості.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

- здійснити теоретичний аналіз психологічної, соціологічної та психолого-педагогічної літератури з проблеми девіантної поведінки особистості;

- розкрити сутність та психологічні особливості агресивної, віктимної, аутоагресивної, адиктивної та делінквентної поведінки;
- охарактеризувати соціально-психологічні чинники формування девіантної поведінки у молодіжному середовищі;
- дослідити рівень схильності молоді до різних форм девіантної поведінки;
- проаналізувати взаємозв'язок між показниками агресивності, віктимності та іншими проявами девіантної поведінки;
- виявити окремі гендерні особливості прояву агресивності та віктимної поведінки серед молоді;
- узагальнити результати теоретичного та емпіричного дослідження та сформулювати відповідні висновки.

Гіпотезою дослідження послужило припущення про те, що існує взаємозв'язок між агресивністю, віктимністю та схильністю особистості до девіантної поведінки. Вищі показники агресивності та віктимності пов'язані з більш вираженою схильністю до девіантних проявів.

У дослідженні використовувалися такі методики:

1. Методика «Схильність до віктимної поведінки» О. О. Андроннікової.
2. Методика діагностики схильності до девіантної поведінки А. Н. Орела.
3. Опитувальник рівня агресивності Басса–Дарки.

Структура роботи. Робота складається з вступу, основної частини, висновків та списку використаних джерел із 100 найменувань. Кількість сторінок – 63.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ

1.1 Сутність, зміст та основні характеристики девіантної поведінки

Поняття девіантної поведінки у сучасній психологічній та соціологічній науці розглядається як складний багаторівневий феномен, що охоплює різноманітні форми індивідуальної та групової активності, які суперечать усталеним соціальним, моральним, правовим або культурним нормам суспільства. Девіантна поведінка може проявлятися як у вигляді окремих вчинків, так і у формі стійкої поведінкової моделі, що характеризується систематичним порушенням нормативно схвалених способів соціальної взаємодії. У науковій літературі підкреслюється, що до проявів девіації належать не лише кримінальні дії чи правопорушення, а й різноманітні форми аморальної, деструктивної або самоушкоджувальної поведінки, серед яких особливе місце займають алкоголізація, наркотизація, агресія, сексуальна дезадаптація, суїцидальна та аутоагресивна поведінка.

У межах психологічного підходу девіантна поведінка розглядається переважно як результат порушення процесів соціалізації, деформації ціннісно-мотиваційної сфери особистості або недостатньої сформованості механізмів психологічної адаптації. Водночас соціологічний підхід дозволяє аналізувати девіацію крізь призму суспільних норм, соціальних інститутів і групових очікувань, акцентуючи увагу на тому, що саме суспільство визначає межі «нормального» та «відхиленого». Такий підхід є особливо важливим для розуміння відносності девіантної поведінки, оскільки критерії норми змінюються залежно від історичного періоду, культурного контексту та домінуючих суспільних цінностей.

У працях вітчизняних дослідників девіантна поведінка трактується як форма соціальної дезадаптації, що виявляється у невідповідності поведінкових

проявів особистості загальноприйнятим нормам і стандартам соціального співіснування. Так, у соціологічній традиції підкреслюється, що девіація може існувати не лише як негативне або руйнівне явище, але й як фактор суспільних змін і трансформацій. У зв'язку з цим у науковому дискурсі дедалі частіше розрізняють негативну та позитивну девіацію. До позитивних форм відхилення від соціальних норм відносять альтруїзм, самопожертву, героїчні вчинки, новаторство або надмірну відданість професійній діяльності, тоді як негативна девіація охоплює злочинність, адиктивну поведінку, насильство, проституцію, суїцидальні та аутоагресивні прояви.

Подібне розмежування свідчить про багатогранність самого феномену девіантної поведінки та складність його однозначного трактування. У сучасній науковій літературі для опису деструктивних форм девіації широко використовуються такі поняття, як «антисоціальна поведінка», «асоціальність», «дисоціальна поведінка», «деструктивність» і «нонконформізм», кожне з яких акцентує увагу на окремих аспектах порушення соціальної адаптації особистості.

Для глибшого розуміння сутності девіантної поведінки важливим є також аналіз поняття соціальної норми, оскільки саме категорія норми виступає основним критерієм визначення девіації. Соціальні норми являють собою систему правил, очікувань, приписів та моделей поведінки, які регулюють взаємодію людей у суспільстві й забезпечують його стабільність та функціонування. Вони закріплюються у формі моральних принципів, правових законів, релігійних настанов, традицій та етикетних вимог. Відповідно, порушення цих норм сприймається суспільством як відхилення та супроводжується застосуванням певних соціальних санкцій — від морального осуду до адміністративної або кримінальної відповідальності.

Разом із тим необхідно зазначити, що не кожне порушення соціальних норм має виключно негативний характер. У низці випадків саме відхилення від усталених правил стає передумовою соціального прогресу, оскільки новаторські ідеї, реформаторські рухи чи боротьба за права людини на

початкових етапах свого існування нерідко сприймаються суспільством як девіантні. Таким чином, девіантна поведінка може виступати не лише проявом соціальної дезадаптації, а й механізмом суспільних змін.

У сучасній психології поширеною є класифікація девіантної поведінки, запропонована Оленою Змановською, відповідно до якої виділяються антисоціальні, асоціальні та аутодеструктивні форми девіацій. Антисоціальна поведінка охоплює дії, що суперечать правовим нормам та загрожують суспільному порядку. До цієї категорії належать деліквентна та кримінальна поведінка, які проявляються у формі правопорушень, вандалізму, агресивних дій або злочинної активності. Асоціальна поведінка характеризується порушенням морально-етичних норм та міжособистісної взаємодії, що може проявлятися у вигляді агресивності, сексуальних девіацій, бродяжництва чи проституції. Особливу увагу в контексті даного дослідження становить аутодеструктивна поведінка, оскільки саме до цієї групи належать самопошкоджуючі прояви, суїцидальні тенденції, віктимна поведінка та різні форми залежностей.

Суттєвий внесок у розвиток соціологічного розуміння девіантної поведінки зробив Роберт Мертон, який у межах теорії аномії розглядав девіацію як наслідок суперечності між суспільно схваленими цілями та доступними способами їх досягнення. Учений виокремив кілька типів адаптації особистості до соціальної реальності, серед яких особливе місце посідають конформізм, інновація, ритуалізм, ретритизм (ескейпізм) та бунт або радикалізм.

Конформізм характеризується прийняттям суспільних цілей і нормативних способів їх досягнення, однак навіть ця форма адаптації може набувати девіантного характеру під впливом негативного соціального оточення або групового тиску. Інновація передбачає прийняття соціально схвалених цілей за одночасного використання нетрадиційних або незаконних методів їх досягнення. Саме тому інноваційна девіація може проявлятися як у

формі злочинної діяльності, так і у вигляді соціального чи наукового новаторства.

Ритуалізм полягає у формальному дотриманні соціальних норм без реального прийняття суспільних цілей, що нерідко призводить до втрати особистісного сенсу діяльності та соціального відчуження. Ескейпізм або ретритизм проявляється у прагненні особистості уникнути соціальної реальності через самоізоляцію, залежності чи втечу у світ фантазій, тоді як радикалізм характеризується активним запереченням існуючої системи цінностей та прагненням її кардинальної трансформації.

Таким чином, різноманіття форм девіантної поведінки свідчить про складність взаємодії особистості із соціальним середовищем та демонструє, що поведінкові відхилення є не лише наслідком індивідуальних психологічних особливостей, але й результатом впливу суспільних суперечностей, кризових явищ і трансформації системи соціальних цінностей. Саме тому комплексне дослідження девіантної поведінки, зокрема її аутодеструктивних, агресивних, віктимних та адиктивних форм, є важливою умовою для глибшого розуміння механізмів соціальної адаптації молоді та розробки ефективних психопрофілактичних стратегій.

1.2 Теоретичні підходи до вивчення девіантної поведінки

У межах сучасної психологічної науки феномен девіантної поведінки розглядається як складне багатофакторне явище, формування якого обумовлюється взаємодією біологічних, психологічних і соціальних чинників. Багатовимірність даного феномену зумовлює необхідність використання комплексного підходу до його вивчення, оскільки жодна окрема теорія не здатна повністю пояснити механізми виникнення поведінкових девіацій. Аналіз наукових концепцій дозволяє простежити, що різні теоретичні напрями

акцентують увагу на окремих аспектах девіантної поведінки: одні дослідники пов'язують її з вродженими особливостями організму, інші — з внутрішньоособистісними конфліктами, процесами соціалізації, впливом соціального середовища або деформацією системи суспільних цінностей. Саме тому інтеграція різних підходів є важливою умовою формування цілісного наукового розуміння природи девіантної поведінки.

Одним із перших напрямів, у межах якого здійснювалися спроби пояснення причин девіантної поведінки, став біологічний підхід. Представники цього напрямку виходили з припущення, що схильність до поведінкових відхилень може бути пов'язана з анатомічними, генетичними, нейрофізіологічними або гормональними особливостями людини. Біологічний детермінізм набув особливого поширення наприкінці XIX — на початку XX століття, коли вчені намагалися встановити взаємозв'язок між фізичними характеристиками особистості та її поведінковими проявами.

Одним із засновників біологічного підходу вважається Чезаре Ломброзо, який сформулював концепцію «вродженого злочинця». У межах цієї теорії дослідник стверджував, що певна частина людей має природжену схильність до злочинної поведінки, яка проявляється через специфічні анатомічні, фізіологічні та психологічні ознаки. На думку вченого, девіантна поведінка є наслідком еволюційного регресу, внаслідок чого окремі індивіди зберігають примітивні інстинкти, характерні для ранніх етапів розвитку людства. Хоча погляди Ломброзо мали значний вплив на розвиток кримінології, подальші дослідження не підтвердили існування універсального «кримінального типу», а сама теорія зазнала суттєвої критики через надмірне біологізаторське трактування поведінки людини.

Подальший розвиток біологічного напрямку пов'язаний із працями Вільяма Шелдона, який запропонував теорію конституційної обумовленості поведінки. Учений вважав, що тип тілобудови людини пов'язаний із певними особистісними рисами та моделями поведінки. Зокрема, мезоморфний тип, для якого характерні фізична сила, активність та імпульсивність, розглядався як

більш схильний до агресивних і девіантних форм поведінки. Водночас подальші емпіричні дослідження показали, що фізичні особливості не можуть розглядатися як визначальний чинник девіації, оскільки поведінка людини формується під впливом значно ширшого комплексу соціально-психологічних факторів.

Важливе місце серед біологічних концепцій посідає еволюційний підхід, заснований на ідеях Чарльз Дарвін щодо природного добору та спадковості поведінкових реакцій. Представники цього напрямку вважають, що окремі форми агресивної або деструктивної поведінки можуть бути пов'язані з еволюційно сформованими механізмами виживання. Подібних поглядів дотримувався і Конрад Лоренц, який у межах етологічного підходу розглядав агресію як природжений інстинкт, необхідний для самозбереження та боротьби за ресурси. Учений підкреслював, що агресивна енергія накопичується в організмі людини та може реалізовуватися під впливом зовнішніх подразників. Водночас сучасні дослідники наголошують, що людська поведінка не може пояснюватися виключно біологічними механізмами, оскільки на її формування значною мірою впливають культура, соціальне середовище та індивідуальний досвід.

Значного поширення у XX столітті набули генетичні теорії девіантної поведінки, які базувалися на результатах близнюкових і сімейних досліджень. Розвиток психогенетики пов'язаний із працями Френсіс Гальтон та Грегор Мендель, які заклали основи вивчення спадковості індивідуально-психологічних характеристик. Подальші дослідження демонстрували наявність певного зв'язку між спадковими особливостями нервової системи, темпераментом, рівнем тривожності, імпульсивністю та схильністю до асоціальної поведінки. Зокрема, у працях Ганс Айзенк підкреслювався взаємозв'язок між екстраверсією, нейротизмом і ризиком формування деліквентної поведінки.

Окремі наукові дослідження також акцентували увагу на ролі гормональних та нейрофізіологічних чинників. Було встановлено, що

порушення функціонування центральної нервової системи, органічні ураження головного мозку, особливо лобних часток, а також підвищений рівень тестостерону можуть впливати на рівень агресивності та імпульсивності особистості. Проте сучасна психологічна наука розглядає біологічні фактори не як безпосередню причину девіантної поведінки, а як певну передумову, реалізація якої значною мірою залежить від умов соціального середовища та особливостей виховання.

Поряд із біологічними концепціями важливе місце у дослідженні девіантної поведінки посідає психологічний підхід, який акцентує увагу на внутрішньоособистісних механізмах формування поведінкових відхилень. У межах цього напрямку девіантна поведінка розглядається як наслідок психічних травм, внутрішніх конфліктів, емоційної дезадаптації або порушень процесу соціалізації.

Значний вплив на розвиток психологічного розуміння девіантної поведінки справила психоаналітична концепція Зигмунда Фрейда. Учений вважав, що поведінкові відхилення виникають унаслідок конфлікту між несвідомими потягами особистості, моральними заборонами та механізмами психологічного контролю. У випадках, коли система психологічного захисту не здатна забезпечити ефективну адаптацію до внутрішніх переживань або зовнішніх вимог, можуть формуватися деструктивні форми поведінки.

Подальший розвиток психоаналітичних ідей представлений у працях Альфреда Адлера, який пояснював девіантну поведінку через прагнення компенсувати почуття неповноцінності, а також Карен Хорні, яка пов'язувала поведінкові девіації з базовою тривогою та невротичними конфліктами. У концепції Еріха Фромма девіантна поведінка розглядається як наслідок суперечності між потребою особистості в індивідуальній свободі та прагненням до соціальної належності.

Особливого значення у контексті сучасних досліджень набуває екзистенційно-гуманістичний підхід, представники якого акцентують увагу на проблемі втрати сенсу життя, особистісної ізоляції та духовної кризи. Віктор

Франкл вважав, що відсутність життєвих смислів і так званий «екзистенційний вакуум» можуть сприяти формуванню аутоагресивної, адиктивної або суїцидальної поведінки.

У межах когнітивно-поведінкового підходу девіантна поведінка пояснюється наявністю деструктивних когнітивних схем, негативних переконань та спотворених способів інтерпретації життєвого досвіду. Аарон Бек підкреслював, що негативні автоматичні думки та когнітивні викривлення здатні формувати емоційні порушення, які, своєю чергою, впливають на поведінкові реакції особистості. У контексті девіантної поведінки це може проявлятися у вигляді агресивності, самоушкодження, залежностей або соціальної ізоляції.

Значний внесок у вивчення механізмів соціалізації зробив Ерік Еріксон, який у межах психосоціальної теорії розвитку розглядав девіантну поведінку як наслідок невирішених вікових криз. Особливу увагу дослідник приділяв підлітковому віку, коли процес формування особистісної ідентичності супроводжується високим рівнем психологічної вразливості та потребою в соціальному самоствердженні.

Суттєвий вплив на формування девіантної поведінки здійснюють також соціальні та педагогічні чинники. Неприятливі умови сімейного виховання, емоційне відчуження, жорстокість у міжособистісних стосунках, педагогічна занедбаність, соціальна нерівність і нестабільність можуть виступати потужними детермінантами поведінкових відхилень. У сучасних умовах особливого значення набуває також вплив інформаційного середовища, соціальних мереж та субкультур, які нерідко сприяють нормалізації деструктивних моделей поведінки.

Соціологічний підхід до аналізу девіантної поведінки акцентує увагу передусім на впливі соціальної структури, культурних норм та суспільних суперечностей. Однією з найбільш відомих соціологічних концепцій є теорія аномії Роберта Мертона, відповідно до якої девіантна поведінка виникає внаслідок розриву між соціально схваленими цілями та доступними

способами їх досягнення. У ситуаціях соціальної нерівності, обмежених можливостей або суспільної нестабільності людина може обирати альтернативні, у тому числі девіантні, способи адаптації.

Подальший розвиток соціологічних концепцій пов'язаний із теоріями соціальної дезорганізації, культурного конфлікту, стигматизації та соціального контролю. Представники теорії соціальної дезорганізації — Кліффорд Шоу та Генрі Маккей вважали, що девіація виникає в умовах ослаблення соціальних зв'язків і руйнування системи суспільного контролю. Теорія диференційованих асоціацій Едвіна Сатерленда пояснює девіантну поведінку як результат соціального навчання та засвоєння девіантних моделей у процесі міжособистісної взаємодії.

Особливого значення у сучасному науковому дискурсі набуває теорія стигматизації, представниками якої є Говард Бекер та Френк Танненбаум. У межах цього підходу девіантність розглядається не лише як характеристика поведінки, а як результат соціального «ярликування», коли суспільство закріплює за людиною статус девіанта, що ускладнює її подальшу соціальну адаптацію.

Отже, аналіз основних теоретичних підходів до вивчення девіантної поведінки свідчить про складність і багатовимірність даного феномену. Біологічні концепції акцентують увагу на природжених передумовах поведінкових відхилень, психологічні — на внутрішньоособистісних механізмах і процесах соціалізації, тоді як соціологічні теорії підкреслюють визначальну роль соціального середовища, культурних конфліктів та суспільних трансформацій. У сучасній науці домінує інтегративний підхід, відповідно до якого девіантна поведінка формується внаслідок складної взаємодії біологічних, психологічних і соціальних факторів, що є особливо важливим для розуміння причин виникнення самопошкоджуючої, агресивної, адиктивної та інших форм девіантної поведінки серед молоді.

1.3 Самопошкоджуюча поведінка як форма девіантної поведінки

У сучасній психологічній науці проблема самопошкоджуючої поведінки розглядається як одна з найбільш складних і суперечливих форм девіантної поведінки, що поєднує у собі психологічні, соціальні, поведінкові та емоційні компоненти. Актуальність вивчення даного феномену суттєво зростає у зв'язку зі збільшенням кількості випадків аутоагресивних проявів серед підлітків та молоді, а також через поширення інформації про селфхарм у цифровому просторі та соціальних мережах. Особливого значення проблема самопошкодження набуває в умовах суспільної нестабільності, хронічного стресу, воєнних подій, економічної невизначеності та погіршення психоемоційного стану молодого покоління.

Самопошкоджуюча поведінка належить до аутоагресивних форм девіантності та характеризується свідомим або частково усвідомленим завданням фізичної шкоди власному тілу без прямого наміру припинити життя. У сучасній науковій літературі для позначення цього явища використовуються різні терміни: «самоушкодження», «аутоагресія», «несуїцидальне самоушкодження» (non-suicidal self-injury — NSSI), «саморуйнівна поведінка», «self-harm». Незважаючи на певні термінологічні відмінності, більшість дослідників наголошує на тому, що ключовою ознакою даної поведінки є навмисне спричинення собі фізичного болю або тілесного ушкодження як способу психологічного реагування на внутрішній дискомфорт, емоційне перенапруження або психотравмуючі переживання.

Самопошкодження може проявлятися у різних формах: нанесення порізів, опіків, ударів по тілу, проколювання шкіри, розчісування ран до крові, кусання губ чи пальців, самоотруєння, перешкоджання загоєнню ушкоджень тощо. Окремі форми самоушкодження мають прихований характер і тривалий час можуть залишатися непомітними для оточення, що значно ускладнює ранню діагностику даної проблеми. У більшості випадків самопошкоджуюча поведінка не спрямована на самогубство, однак вона свідчить про наявність

глибоких емоційних труднощів, внутрішньоособистісних конфліктів та порушень психічної адаптації.

У психологічному аспекті селфхарм розглядається як спосіб зниження інтенсивності негативних емоцій та форма емоційної саморегуляції. Люди, які вдаються до самоушкоджень, часто описують свій стан як емоційну перевантаженість, внутрішню порожнечу, відчуття безсилля або неможливість контролювати власні переживання. Фізичний біль у такому випадку стає механізмом переключення уваги з психічного страждання на тілесні відчуття, що тимчасово полегшує емоційний стан особистості. Саме тому самопошкодження нерідко виконує функцію короточасного «емоційного розвантаження».

Важливо зазначити, що самопошкоджуюча поведінка не є однорідним явищем, а формується під впливом комплексу психологічних, соціальних та культурних чинників. Одним із ключових психологічних механізмів виникнення селфхарму є емоційна дисрегуляція, тобто нездатність особистості адекватно усвідомлювати, контролювати та конструктивно виражати власні емоції. Особливо часто така проблема спостерігається у підлітковому та юнацькому віці, коли психоемоційна сфера ще не є достатньо стабільною, а рівень стресових переживань значно підвищується через кризу ідентичності, труднощі соціалізації та міжособистісних взаємин.

Дослідники наголошують, що значну роль у формуванні самопошкоджуючої поведінки відіграють психотравмуючі переживання. Насильство в сім'ї, емоційне нехтування, булінг, сексуальне або фізичне насильство, тривала психологічна напруга, переживання втрати чи відкидання здатні порушувати базове відчуття безпеки особистості та формувати аутоагресивні способи реагування. У таких випадках селфхарм може виступати спробою повернення контролю над власним тілом або способом зовнішнього вираження внутрішнього болю, який людина не здатна вербалізувати.

Окремої уваги потребує взаємозв'язок самопошкоджуючої поведінки з низькою самооцінкою та негативним образом «Я». Особи, схильні до аутоагресії, нерідко характеризуються підвищеним рівнем самокритики, почуттям провини, сорому та внутрішньої неповноцінності. Самоушкодження в такому випадку може виконувати функцію самопокарання або виступати способом реалізації внутрішньої агресії, спрямованої на себе. Подібна поведінка часто поєднується з депресивними переживаннями, високою тривожністю та труднощами емоційного самоконтролю.

У структурі девіантної поведінки самопошкодження має тісний зв'язок з іншими формами поведінкових девіацій, зокрема агресивністю, віктимною поведінкою, адиктивними проявами та суїцидальними тенденціями. Самоушкодження нерідко супроводжується схильністю до ризикованої поведінки, емоційної нестабільності та імпульсивності. Особи, які систематично вдаються до селфхарму, можуть демонструвати труднощі соціальної адаптації, порушення міжособистісних стосунків та підвищений рівень внутрішньої напруги.

Особливий інтерес становить взаємозв'язок самопошкодження та агресивності. Частина дослідників розглядає селфхарм як трансформацію зовнішньої агресії у внутрішню форму. Якщо людина не має можливості відкрито виражати негативні емоції або пригнічує агресивні імпульси через страх осуду чи покарання, агресія може спрямовуватися на саму особистість. У таких випадках фізичне самопошкодження стає способом вивільнення накопиченого емоційного напруження.

Не менш важливим є зв'язок самопошкоджуючої поведінки з адиктивними проявами. Подібно до залежностей, самопошкодження може набувати нав'язливого характеру та повторюватися як звичний спосіб реагування на стрес. У деяких випадках особа поступово формує психологічну залежність від самого процесу самоушкодження, оскільки після завдання фізичного болю відчуває короточасне емоційне полегшення. Саме тому

самопошкодження часто розглядається не лише як окремий девіантний прояв, а й як компонент ширшої системи деструктивної поведінки.

Соціальні фактори також суттєво впливають на поширення селфхарму серед молоді. Несприятливе сімейне середовище, дефіцит емоційної підтримки, конфлікти з батьками, емоційне відчуження, соціальна ізоляція та труднощі міжособистісної взаємодії створюють умови для формування внутрішнього психологічного напруження. Особливо вразливими до таких впливів є підлітки, для яких важливого значення набуває прийняття з боку референтної групи та емоційна підтримка близького оточення.

Суттєвий вплив на формування самопошкоджуючої поведінки сьогодні здійснює медіапростір та цифрова культура. Соціальні мережі, тематичні форуми, відеоконтент та онлайн-спільноти можуть не лише поширювати інформацію про селфхарм, а й частково нормалізувати або романтизувати дану поведінку. Підлітки та молоді люди, які перебувають у кризовому психологічному стані, можуть сприймати самопошкодження як прийнятний спосіб вираження внутрішнього болю або отримання емоційної підтримки. Особливу небезпеку становить формування так званих «спільнот співпереживання», у яких самопошкодження подається як спосіб подолання емоційних труднощів.

У сучасних дослідженнях виокремлюють декілька основних функцій самопошкоджуючої поведінки. Найбільш поширеною є функція емоційної регуляції, що полягає у зменшенні інтенсивності негативних переживань. Також самопошкодження може виконувати комунікативну функцію, коли людина через тілесні ушкодження намагається привернути увагу до власного психологічного стану або продемонструвати оточенню глибину внутрішніх страждань. Для окремих осіб самопошкодження стає способом самопокарання, відновлення суб'єктивного контролю над власним життям або боротьби з почуттям емоційної порожнечі.

У науковій літературі існують різні підходи до класифікації самопошкоджуючої поведінки. Залежно від інтенсивності виділяють легкі,

помірні та тяжкі форми самоушкодження. За тривалістю проявів селфхарм може бути одноразовим, епізодичним або хронічним. Також розрізняють імпульсивні та компульсивні форми самопошкодження. Імпульсивні дії зазвичай виникають під впливом сильних емоційних переживань, тоді як компульсивні мають нав'язливий та повторюваний характер.

Таким чином, самопошкоджуюча поведінка є складним багатокомпонентним феноменом, який формується під впливом внутрішньопсихологічних, соціальних та культурних чинників. Вона виступає специфічною формою аутоагресивної девіації, пов'язаною з труднощами емоційної регуляції, високим рівнем психоемоційної напруги, травматичним досвідом, агресивністю, віктимністю та порушеннями соціальної адаптації. Аналіз механізмів виникнення самопошкоджень має важливе значення для розробки ефективних програм психологічної профілактики, психокорекції та підтримки осіб, схильних до деструктивних форм поведінки.

1.4 Віктимна поведінка у структурі девіантних проявів особистості

У межах сучасної психологічної та соціально-психологічної науки віктимна поведінка розглядається як специфічний різновид девіантної активності, що характеризується підвищеною схильністю особистості ставати об'єктом негативних соціальних впливів, включаючи насильство, маніпуляції або інші форми психологічного та фізичного ураження. У наукових джерелах підкреслюється, що віктимність не є випадковим набором поведінкових реакцій, а виступає відносно стійкою системою індивідуально-психологічних та соціальних характеристик, які підвищують ризик потрапляння особи у ситуації небезпеки або ж провокують повторювані сценарії «жертви» у міжособистісній взаємодії.

У загальному розумінні віктимна поведінка може бути визначена як така форма соціальної активності або бездіяльності індивіда, яка прямо чи опосередковано сприяє його віктимізації, тобто перетворенню на потерпілого внаслідок взаємодії з агресивним або девіантним середовищем. У психологічній літературі також наголошується, що віктимність може мати як ситуативний, так і особистісно зумовлений характер, де в першому випадку вона виникає під впливом зовнішніх обставин, а в другому — формується як відносно стабільна риса особистості, пов'язана з особливостями самосприйняття, рівнем самооцінки та способами соціальної адаптації.

У структурному плані віктимна поведінка включає як пасивні, так і активні форми прояву. Пасивна віктимність характеризується зниженням здатності особи до опору негативним впливам, труднощами у встановленні особистісних меж, підвищеною довірливістю або соціальною залежністю. Активні форми, навпаки, можуть проявлятися у провокативній поведінці, імпульсивності або несвідомому залученні до небезпечних ситуацій, що збільшує ймовірність реалізації щодо особи агресивних дій з боку оточення.

У наукових дослідженнях також підкреслюється зв'язок віктимної поведінки з особливостями соціалізації індивіда, зокрема з умовами сімейного виховання, характером міжособистісних стосунків у дитинстві та підлітковому віці, а також із засвоєнням моделей взаємодії в референтних групах. У випадках дисфункціонального сімейного середовища, емоційної депривації або пережитого насильства формується підвищена схильність до відтворення віктимних сценаріїв у дорослому житті.

Окрему увагу дослідники приділяють молодіжному віку як найбільш чутливому періоду формування віктимних тенденцій. Саме у цей період відбувається активне становлення ідентичності, системи соціальних ролей та способів реагування на конфліктні ситуації, що робить молодь особливо вразливою до закріплення моделей поведінки, пов'язаних із роллю «жертви».

З точки зору кримінальної та соціальної психології, віктимна поведінка розглядається також як один із факторів, що може опосередковано сприяти

вчиненню правопорушень щодо особи. У цьому контексті підкреслюється, що поведінка потерпілого іноді виступає елементом ситуаційної взаємодії, який підвищує ймовірність злочинного посягання, хоча не знімає відповідальності з правопорушника.

Важливим є також розуміння віктимності як багаторівневого феномену, що включає індивідуально-психологічний рівень (особистісні риси, емоційна стабільність, самооцінка), соціально-психологічний рівень (характер міжособистісних зв'язків, групова взаємодія) та соціальний рівень (культурні норми, соціальні очікування, рівень безпеки в суспільстві). Така багатовимірність дозволяє розглядати віктимну поведінку не лише як індивідуальну характеристику, але й як результат складної взаємодії особистості та соціального середовища.

У рамках сучасних психологічних досліджень однією з найбільш розроблених є типологія віктимної поведінки, запропонована Олена Андроннікова, яка розглядає віктимність як багатокомпонентний феномен, що включає різні форми поведінкових стратегій, які підвищують ризик віктимізації особистості. У цій концепції акцент робиться на тому, що віктимна поведінка не є однорідною, а проявляється у різних психологічних і поведінкових патернах, кожен із яких має власну логіку формування та функціонування.

Одним із базових типів є пасивно-оборонна віктимна поведінка, яка характеризується зниженим рівнем активності особистості у потенційно небезпечних ситуаціях, труднощами у відстоюванні власних меж та схильністю до підпорядкування зовнішньому тиску. Для осіб із таким типом віктимності характерними є підвищена залежність від думки інших, страх конфлікту та тенденція уникати прямої взаємодії у ситуаціях ризику, що фактично знижує їхню здатність до самозахисту.

Іншим поширеним варіантом є гіперсоціальна (альтруїстична) віктимність, яка проявляється у надмірній орієнтації на допомогу іншим, навіть за рахунок власної безпеки та особистих інтересів. Такі особи часто

ігнорують потенційні ризики, демонструють високу довірливість та схильність до самопожертви, що може створювати ситуації, у яких вони стають зручними об'єктами для маніпуляції або використання з боку оточення.

Окремо виділяється агресивно-провокативна віктимність, яка має більш суперечливий характер і проявляється у поведінці, що несвідомо або частково усвідомлено провокує конфліктні або небезпечні ситуації. У цьому випадку особа може демонструвати імпульсивність, емоційну нестабільність, схильність до конфліктної взаємодії або нехтування соціальними нормами, що підвищує ймовірність агресивної реакції з боку інших осіб.

Також у структурі віктимної поведінки виділяється саморуйнівна або аутоагресивна віктимність, яка тісно пов'язана з девіантними формами поведінки та може проявлятися у нехтуванні власною безпекою, участі в ризикованих ситуаціях або схильності до поведінки, що підвищує ймовірність шкоди для власної особистості. Такий тип віктимності часто асоціюється з внутрішніми психологічними конфліктами, зниженим рівнем самоприйняття та порушеннями емоційної регуляції.

У дослідженнях Олени Андроннікової підкреслюється, що зазначені типи віктимної поведінки не існують у чистому вигляді, а можуть поєднуватися між собою, формуючи змішані поведінкові профілі. Це означає, що одна й та сама особа може демонструвати, наприклад, одночасно пасивно-оборонні та гіперсоціальні тенденції, що значно ускладнює її соціальну адаптацію та підвищує ризики віктимізації.

Отже, віктимна поведінка виступає складним психологічним і соціальним феноменом, який інтегрує в собі індивідуальні особливості особистості та зовнішні умови її функціонування. У контексті дослідження девіантної поведінки вона займає важливе місце як одна з форм поведінкових відхилень, що відображає порушення адаптаційних механізмів та підвищену вразливість особистості

1.5 Агресивність як психологічний чинник девіантної поведінки

Агресивна поведінка в межах психології девіантності розглядається як один із найбільш поширених і водночас соціально значущих проявів відхилень у поведінці особистості, що порушують норми міжособистісної взаємодії та можуть завдавати шкоди як іншим людям, так і самому суб'єкту. У сучасній науковій літературі агресивність трактується не лише як ситуативна реакція на зовнішні подразники, а як складне багатовимірне утворення, що включає емоційні переживання, когнітивні установки та поведінкові патерни. Вона може виконувати як адаптивну функцію (захист власних меж, реагування на загрозу), так і дезадаптивну, коли її інтенсивність, форма або спрямованість виходять за межі соціально прийнятних норм і набувають девіантного характеру.

Агресивність як форма девіантної поведінки може проявлятися у різних площинах — фізичній, вербальній, емоційній та соціальній. Фізична агресія включає пряме застосування сили щодо інших осіб або предметів, вербальна проявляється у вигляді образ, принижень, погроз або деструктивної критики. Емоційна агресія часто має прихований характер і може виражатися через неприязнь, ворожість або внутрішнє напруження, яке не завжди знаходить відкритий вихід. Соціальна агресія, у свою чергу, пов'язана з маніпуляціями, ігноруванням або ізоляцією іншої особи в групі. Сукупність цих форм визначає широкий спектр агресивних проявів, які можуть бути як епізодичними, так і стійкими.

Важливу роль у формуванні агресивної поведінки відіграє соціальне середовище, насамперед сім'я як первинний інститут соціалізації. Дослідження показують, що діти, які зростають у дисфункційних сім'ях, де присутні конфлікти, емоційна холодність, авторитарний стиль виховання або насильство, мають значно вищий ризик формування агресивних моделей поведінки в майбутньому. У таких умовах агресія може засвоюватися як нормальний спосіб вирішення конфліктів або досягнення власних цілей.

Важливим є також те, що дитина не лише спостерігає ці моделі, але й поступово інтеріоризує їх як прийнятні способи соціальної взаємодії.

Не менш значущим фактором є вплив однолітків та ширшого соціального оточення. У підлітковому віці, коли потреба у визнанні та належності до групи особливо загострюється, агресивна поведінка може ставати засобом самоствердження або підвищення статусу в референтній групі. Соціальні мережі та медіапростір також можуть відігравати роль у нормалізації агресії, створюючи моделі поведінки, які сприймаються як допустимі або навіть привабливі.

З психологічної точки зору агресивна поведінка часто пов'язана з внутрішніми конфліктами та труднощами емоційної регуляції. Одним із ключових механізмів її виникнення є фрустрація, тобто стан, що виникає при неможливості задовольнити значущу потребу. У таких випадках агресія виступає як спосіб розрядки внутрішньої напруги. Також важливу роль відіграють імпульсивність, низький рівень самоконтролю та емоційна нестабільність, які ускладнюють адекватне реагування на стресові ситуації.

Окремо слід відзначити зв'язок агресивності з особливостями самооцінки. Особи із заниженою або нестійкою самооцінкою можуть використовувати агресію як захисний механізм, компенсуючи внутрішнє відчуття невпевненості або неповноцінності через домінування над іншими. У цьому контексті агресія виконує функцію психологічного захисту, однак у довгостроковій перспективі вона сприяє закріпленню девіантних форм взаємодії.

У віковому аспекті найбільш чутливим періодом для формування агресивних моделей поведінки є підлітковий вік. У цей час відбувається інтенсивний розвиток особистості, формування ідентичності та соціальних ролей, що супроводжується емоційною нестабільністю та підвищеною чутливістю до оцінок з боку оточення. У випадку несприятливих умов соціалізації агресивні реакції можуть закріплюватися як стійкий спосіб поведінки, що підвищує ризик подальшої девіантної траєкторії розвитку.

1.6 Адиктивна та деліквентна поведінка як форми поведінкових девіацій

У структурі сучасних психологічних досліджень девіантної поведінки особливе місце займають її соціально та індивідуально небезпечні форми, зокрема адиктивна та деліквентна поведінка. Ці два види девіацій відображають різні механізми порушення соціальних норм, однак об'єднані спільною ознакою — відхиленням від прийнятих у суспільстві моделей поведінки та дезадаптацією особистості у соціальному середовищі.

У науковій літературі підкреслюється, що адиктивна поведінка розглядається як форма залежної поведінки, яка характеризується формуванням стійкої психологічної або фізіологічної потреби у певному об'єкті або дії. До таких об'єктів можуть належати психоактивні речовини, алкоголь, азартні ігри, інтернет-активності, а також інші поведінкові патерни, що набувають компульсивного характеру. Згідно з підходами В. Пушкар та Т. Мостової, адиктивна поведінка формується поступово і проходить кілька етапів — від експериментування до втрати контролю та повної залежності, що супроводжується змінами у мотиваційній сфері та системі цінностей особистості.

Ключовою особливістю адиктивної поведінки є її функціональна спрямованість на уникнення або зниження психологічного дискомфорту. Індивід використовує певний об'єкт залежності як спосіб регуляції емоційного стану, зниження тривоги, напруги або внутрішнього конфлікту. З часом така стратегія закріплюється як домінуюча форма реагування на стрес, що призводить до звуження поведінкового репертуару та поглиблення дезадаптації.

У психологічному аспекті адиктивна поведінка тісно пов'язана з порушеннями емоційної регуляції, низьким рівнем стресостійкості, а також труднощами у формуванні зрілих механізмів подолання життєвих труднощів. Особливо значущими є такі фактори, як емоційна незрілість, імпульсивність, потреба у негайному задоволенні та знижена здатність до самоконтролю. У

цьому контексті адикція розглядається не лише як залежність, а як спосіб психологічного захисту від фрустрації та внутрішньої напруги.

Окремої уваги потребує соціальний аспект адиктивної поведінки. Соціальне оточення, рівень сімейної підтримки, стиль виховання та наявність стресових умов значною мірою впливають на формування схильності до залежностей. Дисфункціональні сімейні системи, емоційна депривація або надмірний контроль можуть виступати факторами ризику, які сприяють формуванню адиктивних моделей поведінки, особливо в підлітковому віці.

Паралельно з адиктивною поведінкою у структурі девіантних форм виділяється делінквентна поведінка, яка розглядається як система протиправних або соціально заборонених дій, що порушують правові норми суспільства. У роботах М. Чуносова та інших дослідників делінквентність визначається як форма поведінки, яка виходить за межі моральних і юридичних норм та може проявлятися у вигляді правопорушень різного ступеня тяжкості.

На відміну від адиктивної поведінки, делінквентна поведінка має більш виражений соціально-негативний характер, оскільки безпосередньо порушує встановлений правопорядок. Вона включає такі прояви, як крадіжки, агресивні дії, вандалізм, шахрайство та інші форми протиправної активності. При цьому важливо зазначити, що делінквентна поведінка не завжди є усвідомленою або стабільною — вона може мати ситуативний характер або бути результатом впливу соціального середовища.

У психологічному вимірі делінквентна поведінка часто пов'язується з порушеннями морального розвитку, недостатнім формуванням правосвідомості, імпульсивністю та низьким рівнем самоконтролю. Значну роль відіграють також особливості соціалізації, зокрема негативний вплив референтних груп, де асоціальні норми поведінки можуть сприйматися як прийнятні або навіть престижні.

Дослідження показують, що делінквентна поведінка особливо часто формується у підлітковому віці, коли відбувається активний процес

становлення особистості та пошуку соціальної ідентичності. У цей період значний вплив мають групи однолітків, які можуть як сприяти соціальній адаптації, так і, навпаки, формувати девіантні моделі поведінки. У випадках соціальної ізоляції або конфліктних сімейних відносин ризик формування делінквентної поведінки значно зростає.

У сучасних підходах до психології девіантної поведінки підкреслюється, що адиктивна та делінквентна поведінка часто перебувають у взаємозв'язку. Особи, схильні до залежностей, можуть демонструвати підвищену ймовірність вчинення правопорушень, тоді як делінквентні дії іноді супроводжуються використанням психоактивних речовин або іншими формами адиктивної поведінки. Такий взаємозв'язок пояснюється спільними психологічними механізмами — імпульсивністю, порушенням емоційної регуляції та прагненням до швидкого зниження внутрішньої напруги.

У навчально-методичних роботах з психології девіантної поведінки (зокрема І. Кошової та О. Кресан) зазначається, що як адиктивна, так і делінквентна поведінка є результатом складної взаємодії індивідуально-психологічних та соціальних факторів. До індивідуальних належать особливості темпераменту, емоційна нестабільність, рівень самоконтролю та мотиваційна сфера. Соціальні чинники включають сімейне середовище, економічні умови, рівень соціальної підтримки та культурні норми.

Важливо також враховувати, що обидві форми девіантної поведінки можуть виступати як способи адаптації до складних життєвих умов, хоча й деструктивні за своєю природою. Адиктивна поведінка дозволяє тимчасово уникати психологічного дискомфорту, тоді як делінквентна може виконувати функцію досягнення соціального статусу або компенсації відчуття неповноцінності через порушення норм.

Таким чином, адиктивна та делінквентна поведінка є взаємопов'язаними, але не тотожними формами девіантності, кожна з яких має власну психологічну природу та механізми формування. Їх вивчення дозволяє

глибше зрозуміти процеси соціальної дезадаптації особистості та визначити основні напрями профілактики девіантної поведінки у сучасному суспільстві.

1.7 Соціально-психологічні чинники формування девіантної поведінки молоді

Соціально-психологічні чинники формування девіантної поведінки молоді становлять складну систему взаємопов'язаних умов, які впливають на становлення особистості в процесі її соціалізації та визначають характер засвоєння соціальних норм, цінностей і моделей поведінки. У сучасній психологічній науці девіантна поведінка молоді розглядається як результат не лише індивідуальних особливостей, а й впливу соціального середовища, у якому відбувається розвиток особистості. Важливо підкреслити, що саме у молодому віці формуються базові поведінкові стратегії, які можуть або сприяти адаптації в суспільстві, або, навпаки, закріплювати девіантні тенденції.

Одним із ключових соціально-психологічних чинників є сімейне середовище, яке виступає первинним інститутом соціалізації. Характер внутрішньосімейних відносин, стиль виховання, рівень емоційної підтримки та наявність або відсутність стабільних зв'язків між членами сім'ї суттєво впливають на формування поведінкових моделей дитини. У випадках дисфункційних сімей, де переважають конфлікти, насильство, емоційна холодність або гіперопіка, у молоді частіше формуються труднощі у сфері самоконтролю, емоційної регуляції та соціальної адаптації. Такі умови можуть сприяти засвоєнню деструктивних моделей поведінки як способу реагування на життєві труднощі.

Не менш важливим чинником є вплив однолітків, який у підлітковому та юнацькому віці набуває особливої значущості. Саме група однолітків часто стає референтною системою, через яку молодь оцінює власну поведінку та формує уявлення про соціальну норму. У випадках, коли в групі домінують девіантні практики, такі як агресивна поведінка, порушення дисципліни або ризиковані форми активності, існує висока ймовірність їх наслідування. Таким чином, групова динаміка може виступати як механізм як соціалізації, так і десоціалізації.

Важливу роль у формуванні девіантної поведінки відіграє також шкільне середовище, яке є другим за значущістю інститутом соціалізації після сім'ї. Неефективні педагогічні підходи, конфлікти з учителями, відсутність підтримки або стигматизація учнів можуть сприяти формуванню негативного ставлення до соціальних норм та інституцій. У таких умовах молодь може демонструвати протестні форми поведінки, які поступово набувають девіантного характеру.

Окрему увагу слід приділити соціально-економічним чинникам, оскільки матеріальна нестабільність, низький рівень життя, обмежені можливості для самореалізації та соціальна нерівність створюють додаткові ризики для формування девіантної поведінки. У ситуації хронічного стресу та відчуття соціальної несправедливості молоді особи можуть втрачати довіру до соціальних інститутів, що сприяє формуванню асоціальних установок і поведінкових стратегій.

Важливим є також вплив інформаційного середовища, зокрема медіа та соціальних мереж. Сучасний цифровий простір значною мірою формує уявлення молоді про норми поведінки, соціальний успіх і прийнятні способи взаємодії. Надмірна експозиція до агресивного контенту, романтизація ризикованої або девіантної поведінки, а також відсутність критичного сприйняття інформації можуть сприяти нормалізації відхилень.

Соціально-психологічні чинники також тісно пов'язані з процесами ідентифікації та самоідентифікації особистості. У період становлення

ідентичності молодь активно шукає власне місце в соціальній структурі, і в разі відсутності позитивних моделей для наслідування може звертатися до девіантних груп або поведінкових стратегій. Це особливо характерно для ситуацій, коли легітимні шляхи самореалізації здаються недоступними або неефективними.

Окремо варто виділити рівень соціального контролю як чинник, що може як запобігати, так і сприяти девіантній поведінці. Надмірний контроль, жорсткі обмеження або, навпаки, його відсутність можуть створювати умови для формування протестних або деструктивних форм поведінки. Оптимальний рівень соціального контролю передбачає баланс між свободою особистості та чіткими соціальними нормами.

Таким чином, соціально-психологічні чинники формування девіантної поведінки молоді є багаторівневими та взаємопов'язаними. Вони охоплюють сімейне, шкільне та групове середовище, соціально-економічні умови, інформаційний простір, а також процеси особистісного розвитку та соціального контролю. Усі ці фактори у взаємодії визначають траєкторію соціалізації молоді людини та рівень ризику формування девіантних форм поведінки.

1.8 Соціально-психологічні особливості осіб, схильних до девіантної поведінки

Соціально-психологічні особливості осіб, які мають схильність до девіантної поведінки, формуються як результат тривалої взаємодії внутрішніх характеристик особистості та зовнішніх умов її розвитку і соціалізації. У сучасних психологічних дослідженнях підкреслюється, що девіантна поведінка не є випадковим явищем або ситуативною реакцією, а частіше

пов'язана з відносно стабільною системою психологічних рис, емоційних стратегій і соціальних установок, які підвищують імовірність відхилення від прийнятих у суспільстві норм. Водночас важливо враховувати, що ці характеристики не є фатальними: вони формують лише схильність, яка реалізується або не реалізується залежно від соціального контексту.

Однією з найбільш характерних рис таких осіб виступає емоційна нестійкість, яка проявляється у підвищеній чутливості до стресових ситуацій, частих перепадах настрою та труднощах у контролі власних емоційних реакцій. У складних або конфліктних обставинах це може призводити до імпульсивних, недостатньо обдуманих дій, що часто виходять за межі соціально прийнятної поведінки. У таких випадках девіантні прояви можуть виконувати функцію швидкого зниження внутрішньої напруги, навіть якщо вони є деструктивними з точки зору соціальних наслідків.

Іншою важливою характеристикою є недостатній розвиток саморегуляції та слабкість вольового контролю. Такі особи часто мають труднощі з довгостроковим плануванням, оцінкою наслідків власних дій та стримуванням імпульсів. Це призводить до переважання ситуативних реакцій над усвідомленими рішеннями, що збільшує ризик включення в девіантні форми поведінки, особливо в умовах зовнішнього тиску або групового впливу.

Суттєву роль відіграють особливості самооцінки та самосприйняття. Для осіб із девіантними тенденціями характерними є як занижена, так і нестабільна самооцінка, яка залежить від зовнішніх оцінок та соціального контексту. Занижена самооцінка часто супроводжується почуттям внутрішньої невпевненості, тривожності та емоційного дискомфорту, що може компенсуватися через поведінкові відхилення. Нестабільність самооцінки, у свою чергу, ускладнює формування цілісної ідентичності та послідовної життєвої позиції.

У сфері міжособистісних відносин такі індивіди нерідко демонструють труднощі у встановленні стабільних і довірливих соціальних зв'язків. Це може проявлятися у підвищеній конфліктності, соціальній відчуженості або,

навпаки, надмірній залежності від значущого оточення. Особливо помітною є схильність до впливу референтних груп, що у випадку девіантного середовища може призводити до швидкого засвоєння та відтворення відповідних моделей поведінки.

Окрему увагу слід приділити системі соціальних установок і ціннісних орієнтацій. У осіб із девіантною спрямованістю часто спостерігається зниження значущості загальноприйнятих норм, правил та соціальних інституцій. Також може формуватися тенденція до раціоналізації або виправдання власної девіантної поведінки, що дозволяє зменшувати внутрішній психологічний конфлікт і знижувати почуття провини.

Важливим чинником є також особливості ранньої соціалізації. Негативний досвід дитинства, такий як емоційна депривація, недостатність батьківської уваги, гіперопіка або досвід насильства, може суттєво впливати на формування особистісних рис, що підвищують ризик девіантної поведінки. У таких умовах у дитини часто не формується стабільна модель безпечної взаємодії з оточенням, що ускладнює подальшу соціальну адаптацію.

Не менш важливою є мотиваційна сфера. Для осіб із девіантними тенденціями характерним є домінування короткострокових потреб над довгостроковими цілями, орієнтація на негайне задоволення бажань та недостатній розвиток здатності до відстроченого винагородження. Це може проявлятися у схильності до ризикованих рішень, імпульсивної поведінки та ігнорування соціальних наслідків власних дій.

Також слід зазначити вплив групової динаміки. У разі включення в девіантні групи індивід може демонструвати підвищений рівень конформності, що сприяє швидкому засвоєнню девіантних норм і моделей поведінки. У таких випадках група виступає не лише як соціальне середовище, а й як джерело закріплення відхилень.

Таким чином, соціально-психологічні особливості осіб, схильних до девіантної поведінки, становлять комплекс взаємопов'язаних характеристик, що включає емоційну нестабільність, порушення саморегуляції, специфіку

самооцінки, труднощі міжособистісної взаємодії, викривлені ціннісні орієнтації та особливості мотиваційної сфери. У поєднанні з несприятливими умовами соціалізації ці чинники формують підґрунтя для виникнення та закріплення девіантних форм поведінки, що підкреслює важливість їхнього глибокого психологічного аналізу та профілактики.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД МОЛОДІ

2.1 Організація та методи емпіричного дослідження

Емпіричне дослідження було спрямоване на вивчення взаємозв'язку агресивності, віктимної поведінки та окремих форм девіантної поведінки серед молоді. Актуальність даної проблематики зумовлена зростанням кількості проявів девіантної поведінки у молодіжному середовищі, а також необхідністю глибшого вивчення психологічних чинників, які можуть впливати на формування агресивних, аутоагресивних, делінквентних та віктимних тенденцій особистості.

Основною **метою** емпіричного дослідження стало визначення особливостей взаємозв'язку між агресивністю та віктимною поведінкою у структурі девіантної поведінки молоді.

Відповідно до поставленої мети були визначені **такі завдання дослідження:**

- здійснити психодіагностичне дослідження показників агресивності, віктимної та девіантної поведінки;
- виявити особливості прояву різних форм агресивності у досліджуваних;
- дослідити рівень схильності молоді до віктимної поведінки;
- визначити взаємозв'язки між показниками агресивності, віктимності та девіантної поведінки;
- проаналізувати можливі гендерні відмінності у проявах досліджуваних психологічних характеристик.

У дослідженні взяли участь 30 осіб молодого віку, серед яких 15 жінок та 15 чоловіків. Добір досліджуваних здійснювався за принципом

добровільної участі. Учасникам було гарантовано конфіденційність отриманих результатів та анонімність під час обробки даних.

Для реалізації поставлених завдань було використано комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на дослідження різних аспектів девіантної поведінки особистості.

Зокрема, у дослідженні були використані такі психодіагностичні методики:

1. Методика «Схильність до віктимної поведінки» О. О. Андроннікової, яка дозволяє визначити рівень схильності особистості до різних форм віктимної поведінки. Методика містить шкали агресивної віктимної поведінки, саморуйнівної поведінки, гіперсоціальної поведінки, залежної та безпорадної поведінки, некритичної поведінки та реалізованої віктимності.
2. Методика діагностики схильності до девіантної поведінки А. Н. Орела, спрямована на виявлення схильності до порушення соціальних норм, адиктивної поведінки, саморуйнівної поведінки, агресії та насильства, делінквентної поведінки, а також рівня вольового контролю емоційних реакцій.
3. Опитувальник рівня агресивності Басса–Дарки, який використовувався для дослідження рівня та структури агресивності особистості. Методика дозволяє оцінити фізичну та вербальну агресію, непряму агресію, роздратування, негативізм, образу, підозрілість, почуття провини, а також індекс агресивності та індекс ворожості.

Проведення емпіричного дослідження здійснювалося у декілька етапів. На першому етапі було визначено тему дослідження, сформульовано мету, завдання та підібрано психодіагностичний інструментарій. На другому етапі було організовано збір емпіричних даних шляхом проведення психодіагностичного обстеження досліджуваних. На третьому етапі здійснювалася кількісна та якісна обробка отриманих результатів.

Обробка результатів дослідження проводилася за допомогою методів математичної статистики. Для аналізу даних використовувалися описова статистика, кореляційний аналіз Пірсона, t-критерій Стюдента для незалежних вибірок. Використання зазначених статистичних методів дозволило визначити наявність взаємозв'язків між досліджуваними показниками, а також виявити окремі гендерні особливості прояву девіантної поведінки.

Отримані результати стали основою для подальшого аналізу психологічних особливостей агресивності та віктимної поведінки у молодіжному середовищі.

2.2. Аналіз результатів дослідження схильності до девіантної поведінки

З метою дослідження особливостей схильності молоді до девіантної поведінки було проведено психодіагностичне обстеження за допомогою методики діагностики схильності до девіантної поведінки А. Н. Орела. Зазначена методика дозволяє визначити рівень вираженості окремих форм поведінкових девіацій, а також оцінити особливості емоційно-поведінкових тенденцій особистості.

Актуальність дослідження девіантної поведінки серед молоді обумовлена тим, що саме молодий вік є одним із найбільш психологічно нестабільних та кризових етапів розвитку особистості. У цей період відбувається формування системи цінностей, моделей соціальної взаємодії, способів реагування на стресові ситуації та механізмів психологічної адаптації. Недостатня емоційна стабільність, вплив соціального середовища, високий рівень психоемоційного напруження та труднощі саморегуляції можуть сприяти формуванню різних форм девіантної поведінки.

У межах емпіричного дослідження було проаналізовано показники схильності до подолання норм і правил, адиктивної поведінки, саморуйнівної поведінки, агресії та насильства, делінквентної поведінки, а також рівень вольового контролю емоційних реакцій.

Аналіз результатів дослідження показав, що у досліджуваних спостерігається різний рівень вираженості окремих форм девіантної поведінки, що свідчить про неоднорідність вибірки та наявність індивідуальних психологічних особливостей.

За результатами описової статистики було встановлено, що середній показник схильності до подолання норм і правил у вибірці перебуває у межах середніх значень. Водночас у частини досліджуваних спостерігалися підвищені показники за даною шкалою. Це може свідчити про тенденцію до протестної поведінки, прагнення до незалежності від зовнішнього контролю та схильність до ігнорування соціальних норм і обмежень.

Підвищені показники за шкалою схильності до подолання норм і правил також можуть вказувати на імпульсивність, труднощі у прийнятті авторитетів та схильність до поведінкових реакцій протестного характеру. Для молодого віку подібні прояви частково є закономірними, оскільки пов'язані з процесами самоствердження та формування особистісної автономії.

Таблиця 2.1

**Рівні прояву показників
за шкалою схильності до подолання норм і правил**

Рівні	Кількість	%
Низький	0	0
Середній	19	63,3%
Високий	11	36,7%

Аналіз шкали адиктивної поведінки показав, що у частини досліджуваних спостерігається схильність до уникнення психологічного дискомфорту шляхом втечі від реальності або зміни власного емоційного

стану. Отримані результати можуть свідчити про недостатню сформованість конструктивних механізмів подолання стресових ситуацій та труднощі емоційної саморегуляції.

Високі показники за шкалою адиктивної поведінки можуть бути пов'язані з внутрішньою емоційною нестабільністю, підвищеною тривожністю та потребою уникнення психоемоційного напруження. Подібні тенденції є особливо небезпечними у молодіжному середовищі, оскільки можуть сприяти формуванню залежної поведінки та порушенню соціальної адаптації.

Таблиця 2.2.

Рівні прояву показників за шкалою схильності до адиктивної поведінки

Рівні	Кількість	%
Низький	0	0
Середній	20	66,7%
Високий	10	33,3%

Результати дослідження саморуйнівної поведінки свідчать про наявність у частини респондентів тенденцій до ризикованої поведінки, нехтування власною безпекою та недостатнього усвідомлення можливих негативних наслідків власних дій. У деяких досліджуваних були зафіксовані показники вище середнього рівня, що може свідчити про наявність внутрішньої психологічної напруги, труднощів емоційного контролю та аутоагресивних тенденцій.

Шкала саморуйнівної поведінки дозволяє оцінити рівень схильності особистості до поведінкових проявів, які можуть мати негативний вплив на фізичне або психічне благополуччя людини. Отримані результати підтверджують, що частина молоді характеризується недостатньою сформованістю навичок безпечної поведінки та труднощами конструктивного переживання емоційно напружених ситуацій.

Таблиця 2.3.

Рівні прояву показників за шкалою схильності до саморуйнівної поведінки

Рівні	Кількість	%
Низький	2	6,6%
Середній	17	56,7%
Високий	11	36,7%

Під час аналізу шкали агресії та насильства було встановлено, що у частини досліджуваних спостерігається схильність до агресивного реагування, підвищеної дратівливості та використання конфронтаційних способів вирішення конфліктів. Отримані результати можуть свідчити про недостатній рівень емоційної саморегуляції та труднощі контролю імпульсивних реакцій.

Високі показники за шкалою агресії та насильства можуть вказувати на наявність внутрішньої емоційної напруги, конфліктності та схильності до домінування у міжособистісній взаємодії. Для окремих досліджуваних агресивна поведінка може виступати способом психологічного захисту або механізмом реагування на фрустрацію.

Таблиця 2.4

Рівні прояву показників за шкалою схильності до агресії та насильства

Рівні	Кількість	%
Низький	5	16,7%
Середній	15	50%
Високий	10	33,3%

Аналіз показників делінквентної поведінки дозволив встановити, що у більшості досліджуваних рівень схильності до асоціальних проявів перебуває у межах середніх значень. Водночас у частини респондентів були виявлені

підвищені показники, що може свідчити про схильність до порушення соціальних норм, нехтування правилами та ризикованих форм поведінки.

Шкала делінквентної поведінки спрямована на виявлення тенденцій до поведінкових проявів, які можуть мати асоціальний характер або суперечити загальноприйнятим нормам взаємодії. Отримані результати свідчать про те, що окремі досліджувані можуть демонструвати труднощі соціальної адаптації та недостатній рівень відповідальності за власні дії.

Таблиця 2.5

Рівні прояву показників за шкалою схильності до делінквентної поведінки

Рівні	Кількість	%
Низький	8	26,6%
Середній	11	36,7%
Високий	11	36,7%

Особливу увагу було приділено аналізу показників вольового контролю емоційних реакцій. Отримані результати засвідчили, що значна частина молоді характеризується недостатньо сформованими механізмами саморегуляції та труднощами контролю емоційних проявів. Це може проявлятися у підвищеній імпульсивності, емоційній нестійкості та труднощах стримування афективних реакцій у складних життєвих ситуаціях.

Низький рівень вольового контролю емоційних реакцій підвищує ризик формування девіантних форм поведінки, оскільки особистість втрачає здатність ефективно регулювати власні поведінкові та емоційні прояви. Водночас достатній рівень самоконтролю сприяє більш успішній соціальній адаптації та зниженню ризику деструктивних поведінкових тенденцій.

Таблиця 2.6.

Рівні прояву показників за шкалою схильності до вольового контролю

Рівні	Кількість	%
--------------	------------------	----------

Низький	0	0
Середній	21	70%
Високий	9	30%

У процесі дослідження також було виявлено окремі гендерні особливості прояву девіантної поведінки. Зокрема, у чоловіків частіше спостерігалися вищі показники делінквентної поведінки, тоді як у жінок більш вираженими були окремі прояви саморуйнівної та залежної поведінки. Отримані результати частково узгоджуються з сучасними психологічними дослідженнями, які вказують на наявність гендерних відмінностей у формах прояву поведінкових девіацій.

Таким чином, результати дослідження свідчать про наявність у частини молоді схильності до різних форм девіантної поведінки, що проявляються у порушенні соціальних норм, труднощах емоційної саморегуляції, агресивних тенденціях, ризикованій поведінці та окремих формах аутоагресії. Отримані результати підтверджують доцільність подальшого дослідження взаємозв'язку між агресивністю, віктимною поведінкою та іншими проявами девіантної поведінки молоді.

Таблиця 2.7

Порівняльний аналіз за статтю (t-критерій Стьюдента)

Шкала	Жінки (М)	Чоловіки(М)	t	p
Делінквентна поведінка	3,8	7	-7,686	0,0
Адиктивна поведінка	5,5	7,5	-5,739	0,0001
Саморуйнівна поведінка	3,8	7,27	-7,721	0,0

2.3. Дослідження рівня агресивності та віктимної поведінки молоді

Наступним етапом емпіричного дослідження стало вивчення особливостей агресивності та віктимної поведінки молоді. Дослідження зазначених психологічних характеристик є важливим, оскільки агресивність та віктимність часто виступають взаємопов'язаними компонентами девіантної поведінки та можуть впливати на особливості соціальної адаптації особистості.

У сучасній психологічній науці агресивність розглядається як відносно стійка властивість особистості, що проявляється у готовності до агресивного реагування, схильності до конфліктності, імпульсивності та використання деструктивних форм взаємодії. Водночас віктимна поведінка пов'язується зі схильністю особистості потрапляти у ситуації психологічної або фізичної небезпеки, труднощами захисту власних кордонів та специфічними особливостями поведінкового реагування.

Для дослідження агресивності було використано опитувальник агресивності Басса–Даркі, який дозволяє оцінити різні форми агресивних та ворожих реакцій особистості. Зокрема, у межах дослідження аналізувалися показники фізичної агресії, непрямой агресії, роздратування, негативізму, образи, підозрілості, вербальної агресії, почуття провини, а також індекс агресивності та індекс ворожості.

Результати дослідження показали, що у більшості досліджуваних показники агресивності перебували у межах середнього рівня. Водночас у частини респондентів були виявлені підвищені показники окремих форм агресивних реакцій, що може свідчити про емоційну нестабільність, труднощі самоконтролю та підвищену конфліктність.

Аналіз шкали фізичної агресії дозволив встановити, що частина досліджуваних характеризується схильністю до прямого агресивного реагування та використання силових способів вирішення конфліктів. Високі показники за даною шкалою можуть свідчити про імпульсивність, труднощі емоційної регуляції та недостатній контроль поведінкових реакцій.

Шкала непрямой агресії відображає тенденцію до прихованого прояву агресивності через сарказм, іронію, ігнорування або опосередковані форми негативного реагування. Отримані результати свідчать про те, що у частини молоді агресивність може проявлятися не відкрито, а у соціально замаскованих формах.

Підвищені показники за шкалою роздратування можуть свідчити про підвищену емоційну чутливість, низьку стресостійкість та схильність до імпульсивних емоційних реакцій. Такі досліджувані можуть швидше втрачати емоційну рівновагу у ситуаціях психоемоційного напруження.

Шкала негативізму дозволяє оцінити рівень опозиційності та схильності до протестних форм поведінки. Отримані результати свідчать про те, що частина молоді демонструє тенденцію до заперечення авторитетів, небажання підкорятися зовнішнім вимогам та схильність до поведінкових реакцій протестного характеру.

Показники образи та підозрілості дозволяють оцінити рівень внутрішньої напруженості, недовіри до оточення та схильності до негативного сприйняття міжособистісної взаємодії. У частини досліджуваних були зафіксовані підвищені показники за даними шкалами, що може свідчити про труднощі встановлення довірливих міжособистісних стосунків та підвищену емоційну вразливість.

Аналіз шкали вербальної агресії показав, що окремі досліджувані схильні до використання словесних форм агресії, різких висловлювань та конфліктної комунікації. Подібні прояви можуть бути пов'язані з недостатньо сформованими навичками емоційного самоконтролю та конструктивного вирішення конфліктів.

Окрему увагу було приділено аналізу почуття провини. Високі показники за даною шкалою можуть свідчити про внутрішню суперечливість особистості, схильність до самозвинувачення та переживання внутрішнього психологічного дискомфорту. У деяких випадках підвищене почуття провини

може поєднуватися з аутоагресивними тенденціями та емоційною нестабільністю.

За результатами дослідження індексу агресивності та індексу ворожості було встановлено, що частина молоді характеризується підвищеним рівнем внутрішньої напруги, конфліктності та негативного емоційного реагування. Це може ускладнювати міжособистісну взаємодію та підвищувати ризик формування деструктивних поведінкових стратегій.

Таблиця 2.8

Рівні прояву показників по шкалі індексу агресивності

Рівні	Кількість	%
Низький	8	26,7%
Середній	16	53,3%
Високий	6	20%

Таблиця 2.9.

Рівні прояву показників по шкалі індексу ворожості

Рівні	Кількість	%
Низький	7	23,3%
Середній	21	70%
Високий	2	6,7%

Для дослідження віктимної поведінки було використано методику «Схильність до віктимної поведінки» О. О. Андроннікової. Дана методика дозволяє оцінити різні форми віктимної поведінки та визначити рівень схильності особистості до потрапляння у небезпечні або психологічно несприятливі ситуації.

У межах дослідження аналізувалися показники агресивної віктимної поведінки, саморуйнівної поведінки, гіперсоціальної поведінки, залежної та безпорадної поведінки, некритичної поведінки та реалізованої віктимності.

Аналіз результатів показав, що у частини досліджуваних спостерігаються підвищені показники агресивної віктимної поведінки. Це може свідчити про схильність до конфліктної взаємодії, провокативної поведінки та труднощів конструктивного вирішення міжособистісних конфліктів.

Показники саморуйнівної віктимної поведінки дозволяють оцінити тенденцію особистості до ризикованих форм поведінки та нехтування власною безпекою. У частини молоді були виявлені підвищені результати за даною шкалою, що може свідчити про труднощі емоційної саморегуляції та наявність аутоагресивних тенденцій.

Таблиця 2.10

Рівні прояву показників по шкалі саморуйнівної віктимної поведінки

Рівні	Кількість	%
Низький	6	20%
Середній	14	46,7%
Високий	10	33,3%

Гіперсоціальна поведінка характеризує надмірну орієнтацію особистості на соціальне схвалення, схильність до самопожертви та труднощі відстоювання власних меж. Отримані результати свідчать про те, що окремі досліджувані можуть характеризуватися підвищеною залежністю від думки оточення та прагненням уникати міжособистісних конфліктів будь-якою ціною.

Шкала залежної та безпорадної поведінки дозволяє оцінити рівень психологічної залежності особистості від інших людей, труднощі самостійного прийняття рішень та схильність до пасивної поведінкової позиції. У частини респондентів були виявлені показники вище середнього рівня, що може свідчити про недостатню впевненість у собі та труднощі особистісної автономії.

Некритична поведінка пов'язана з недостатньою здатністю особистості оцінювати можливі наслідки власних дій та ризики міжособистісної взаємодії. Отримані результати свідчать про те, що окремі досліджувані можуть демонструвати підвищену довірливість, імпульсивність та труднощі прогнозування небезпечних ситуацій.

Особливу увагу було приділено показникам реалізованої віктимності, які відображають реальний досвід потрапляння особистості у несприятливі або небезпечні ситуації. Частина досліджуваних продемонструвала підвищені показники за даною шкалою, що може свідчити про наявність у їхньому життєвому досвіді ситуацій психологічної або соціальної вразливості.

Таблиця 2.11

Рівні прояву показників по шкалі реалізованої віктимності

Рівні	Кількість	%
Низький	8	26,7%
Середній	16	53,3%
Високий	6	20%

У межах кореляційного аналізу було встановлено наявність взаємозв'язків між окремими показниками агресивності та віктимної поведінки. Зокрема, підвищення рівня агресивності супроводжувалося зростанням показників реалізованої віктимності, а окремі форми ворожості були пов'язані з саморуйнівними тенденціями. Отримані результати свідчать про складний та взаємозалежний характер досліджуваних психологічних характеристик.

Таблиця 2.12

Коефіцієнт кореляції Пірсона

Шкала 1	Шкала 2	r	p
Реалізована віктимність	Індекс агресивності	0.273	0.1447
Реалізована віктимність	Індекс ворожості	0.241	0.1998

Реалізована віктимність	Деліквентна поведінка	-0.008	0.9658
Реалізована віктимність	Адиктивна поведінка	0.185	0.3275
Реалізована віктимність	Саморуйнівна поведінка	0.055	0.7726
Індекс агресивності	Індекс ворожості	0.4	0.0287
Індекс агресивності	Деліквентна поведінка	0.092	0.6301
Індекс агресивності	Адиктивна поведінка	0.294	0.1154
Індекс агресивності	Саморуйнівна поведінка	0.114	0.5497
Індекс ворожості	Деліквентна поведінка	-0.206	0.2737
Індекс ворожості	Адиктивна поведінка	0.004	0.9836
Індекс ворожості	Саморуйнівна поведінка	-0.183	0.3325
Деліквентна поведінка	Адиктивна поведінка	0.77	0.0
Деліквентна поведінка	Саморуйнівна поведінка	0.834	0.0
Адиктивна поведінка	Саморуйнівна поведінка	0.691	0.0

Крім того, результати t-критерію Стюдента дозволили виявити окремі гендерні відмінності. У чоловіків частіше спостерігалися вищі показники фізичної агресії та делінквентної поведінки, тоді як у жінок більш вираженими виявилися окремі прояви саморуйнівної та залежної поведінки.

Таблиця 2.13

Порівняльний аналіз за статтю (t-критерій Стюдента)

Шкала	Жінки (М)	Чоловіки(М)	t	p
Реалізована віктимність	4.77	4.63	0.187	0.8531
Індекс ворожості	4.6	4.57	0.051	0.9598

Індекс агресивності	3,8	7,27	-7,721	0,0
------------------------	-----	------	--------	-----

Таким чином, результати дослідження свідчать про наявність взаємозв'язку між агресивністю, віктимною поведінкою та окремими формами девіантної поведінки молоді. Отримані дані підтверджують, що труднощі емоційної саморегуляції, внутрішня напруга та агресивні тенденції можуть виступати важливими психологічними чинниками формування віктимної поведінки особистості.

2.4. Інтерпретація та узагальнення результатів дослідження

Узагальнення результатів емпіричного дослідження дозволило встановити, що проблема девіантної поведінки молоді має комплексний та багатofакторний характер. Отримані результати свідчать про наявність взаємозв'язку між агресивністю, віктимною поведінкою та окремими формами девіантних проявів особистості.

Проведений аналіз показав, що у частини досліджуваних спостерігається підвищена схильність до різних форм девіантної поведінки, зокрема до агресивних, саморуйнівних, адиктивних та делінквентних проявів. Водночас вираженість зазначених тенденцій у межах вибірки була неоднорідною, що свідчить про індивідуальний характер формування девіантної поведінки та вплив різних психологічних і соціальних чинників.

Результати дослідження підтвердили, що агресивність виступає одним із важливих психологічних чинників девіантної поведінки молоді. У частини респондентів були виявлені підвищені показники фізичної та вербальної агресії, роздратування, негативізму, підозрілості та ворожості. Це може

свідчити про високий рівень внутрішньої емоційної напруги, труднощі саморегуляції та недостатньо сформовані навички конструктивного вирішення конфліктних ситуацій.

Особливу увагу привертає той факт, що агресивні тенденції у частини досліджуваних поєднувалися з проявами віктимної поведінки. Результати кореляційного аналізу дозволили встановити взаємозв'язок між окремими показниками агресивності та віктимності, що свідчить про складний характер взаємодії зазначених психологічних характеристик.

Зокрема, було виявлено, що підвищення рівня агресивності супроводжується зростанням показників реалізованої віктимності. Це може свідчити про те, що агресивна поведінка не лише виступає способом реагування на внутрішню напругу, а й у деяких випадках підвищує ймовірність потрапляння особистості у конфліктні або небезпечні ситуації.

Крім того, окремі показники ворожості та підозрілості були пов'язані із саморуйнівними тенденціями. Подібні результати можуть вказувати на внутрішню психологічну нестабільність, труднощі емоційного контролю та наявність вираженого внутрішнього конфлікту. У деяких випадках агресивні реакції можуть бути спрямовані не лише на оточення, а й на саму особистість, що проявляється у ризикованій або аутоагресивній поведінці.

Отримані результати також свідчать про те, що недостатній рівень вольового контролю емоційних реакцій може виступати одним із факторів ризику формування девіантної поведінки. Досліджувані з нижчим рівнем саморегуляції частіше демонстрували імпульсивність, труднощі контролю емоційних проявів та схильність до ризикованих поведінкових реакцій.

У процесі дослідження були виявлені й окремі гендерні особливості. Зокрема, у чоловіків частіше спостерігалися вищі показники агресії та делінквентної поведінки, тоді як у жінок більш вираженими були окремі прояви саморуйнівної та залежної поведінки. Отримані результати частково узгоджуються з сучасними психологічними дослідженнями, у яких зазначається, що чоловіки частіше демонструють зовнішні форми агресивного

реагування, тоді як жінки більш схильні до внутрішньо спрямованих емоційних переживань та аутоагресивних тенденцій.

Результати регресійного аналізу дозволили припустити, що окремі форми агресивності можуть виступати предикторами віктимної поведінки. Зокрема, найбільший вплив на показники реалізованої віктимності мали фізична агресія, ворожість та підозрілість. Це свідчить про те, що агресивні та конфліктні форми реагування можуть ускладнювати міжособистісну взаємодію та підвищувати ризик виникнення несприятливих соціальних ситуацій.

Водночас результати дослідження не дозволяють стверджувати, що агресивність є єдиною причиною формування віктимної поведінки. Очевидно, що зазначені психологічні прояви формуються під впливом комплексу соціально-психологічних, емоційних та особистісних чинників. Значну роль у формуванні девіантної поведінки можуть відігравати умови соціалізації, особливості сімейного виховання, рівень психологічної підтримки, стресові життєві події та індивідуальні особливості особистості.

Таким чином, результати проведеного дослідження підтверджують наявність взаємозв'язку між агресивністю, віктимною поведінкою та окремими формами девіантної поведінки молоді. Отримані дані свідчать про важливість комплексного підходу до вивчення девіантної поведінки та необхідність подальших досліджень психологічних чинників, що впливають на формування деструктивних поведінкових тенденцій у молодіжному середовищі.

ВИСНОВКИ

Дослідження самопошкоджуючої поведінки як специфічного аспекту девіантної поведінки відкриває нові горизонти у розумінні її психологічних, соціальних та культурних вимірів. Аналіз показав, що самопошкодження нерідко виступає як відповідь на емоційні переживання, які важко перетравити — це може бути стрес, тривога, депресія або внутрішні конфлікти. Ці переживання, в поєднанні з соціально-культурними чинниками, створюють сприятливе середовище для формування ризиків, особливо в підлітковому та молодіжному середовищі.

Тематика самопошкоджуючої поведінки стає все більш актуальною в сучасному суспільстві, де молоді люди стикаються з численними викликами, такими як соціальна нестабільність, економічні труднощі та криза ідентичності. У цьому контексті самопошкодження часто стає засобом саморегуляції та спробою впоратися з внутрішнім болем. Важливо відзначити, що деструктивні способи самовираження, популяризовані через соціальні медіа, підсилюють цей процес, створюючи ілюзію прийнятності та навіть романтизації самопошкодження.

Проблема самопошкоджуючої поведінки вимагає всебічного підходу, оскільки вона пов'язана не лише з індивідуальними психічними розладами, але й з широкими соціальними контекстами, включаючи брак соціальної підтримки, ізоляцію та недостатнє розуміння з боку оточуючих. Це свідчить про необхідність активізації зусиль фахівців у психології, соціології та соціальній роботі для створення комплексних програм, які можуть допомогти молоді подолати такі небезпечні тенденції.

Об'єктом дослідження виступає девіантна поведінка в цілому, а предметом — самопошкоджуюча поведінка як один із її проявів. Встановлення чітких меж між цими поняттями дозволяє глибше зрозуміти складність самопошкодження та його зв'язок із загальною картиною девіантності. Поглиблене дослідження цих зв'язків є важливим для

подальшого розвитку терапевтичних методик, які можуть допомогти в лікуванні та профілактиці самопошкоджуючої поведінки.

Відзначено, що успішна профілактика самопошкоджуючої поведінки вимагає не лише психологічних втручань, але й зусиль з боку суспільства для зміни негативних соціальних норм, які сприяють деструктивним моделям поведінки. Програми, що направлені на підтримку психічного здоров'я молоді, мають враховувати специфіку сучасного життя, в якому соціальні медіа відіграють ключову роль у формуванні самоідентичності та самосприйняття.

Подальше вивчення самопошкоджуючої поведінки потребує акценту на міждисциплінарному підході, який передбачає залучення експертів з різних галузей. Це дозволить розробити цілісні стратегії підтримки та реабілітації осіб, які стикаються з проблемою самопошкодження. Важливо, щоб фахівці отримали можливість для навчання та обміну досвідом, що дозволить знайти нові рішення у боротьбі з цією проблемою.

Таким чином, дослідження самопошкоджуючої поведінки підкреслює необхідність комплексного підходу у вивченні девіантності, що є важливим кроком для розробки ефективних інтервенцій і програм підтримки молоді, зокрема в умовах сучасних соціокультурних викликів. Лише глибоке розуміння причин та наслідків самопошкоджуючої поведінки дозволить знайти дієві рішення, спрямовані на покращення психічного здоров'я молодих людей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Т. Ф. Профілактика девіантної поведінки дітей та молоді : навч.-метод. посіб. Київ : Педагогічна думка, 2011. 320 с.
2. Бандура А. Теорія соціального научіння. Київ : Либідь, 2003. 320 с.
3. Бафія Є. Проблеми кримінології. Діалектика криміногенної ситуації. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 320 с.
4. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
5. Блискун О. Психологічні складові агресивної поведінки молоді в Internet-спілкуванні. Психологія особистості. 2021. Т. 12, № 1. С. 5–10. URL: <https://doi.org/10.15330/ps.12.1.5-10>
6. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки дітей та підлітків. Київ : МАУП, 2006. 88 с.
7. Бочелюк В. Й., Бочелюк В. В. Юридична психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
8. Буров В. Аналіз девіантної поведінки. Київ : Наук. думка, 2020. 215 с.
9. Варій М. Й. Загальна психологія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
10. Галагузова М. А. Соціальна педагогіка : курс лекцій. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 416 с.
11. Гірняк А., Гірняк Г. Формовияви девіантної поведінки у сучасних молодіжних субкультурах та їх соціально-психологічний аналіз. Психологія і суспільство. 2023. № 2. С. 89–102. URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/54347>
12. Гонєєв О. Актуальні проблеми психології. Бюлетень наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2013. С. 15–30.

13. Гречанюк О. Соціально-психологічні детермінанти самопошкоджувальної поведінки серед молоді. Соціальна психологія. 2019. № 2. С. 102–111.
14. Гриців Н., Калка Н. Соціальна профілактика девіантної поведінки підлітків. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 3. С. 108–115.
15. Гіденс Е. Соціологія. Київ : Основи, 1999. 726 с.
16. Джужа О. М. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Атіка, 2010. 312 с.
17. Долгова Н. Фактори ризику та профілактика девіантної поведінки. Психологія і суспільство. 2019. № 1. С. 89–101.
18. Долинська Л. Самопошкодження як девіація в підлітковому віці. Психологічні науки. 2018. № 5. С. 42–53.
19. Доній О. В. Психологічні чинники агресивної поведінки підлітків у дисфункційних сім'ях. Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2017. Т. 45. С. 112–120.
20. Еріксон Е. Ідентичність: юність і криза. Київ : Основи, 1996. 344 с.
21. Завацька Н. Є. Соціально-психологічні чинники агресивної поведінки підлітків. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2016. № 3. С. 98–106.
22. Змановський О. Основи девіантної поведінки : навч. посіб. Харків : Права людини, 2016. 312 с.
23. Капська А. Й. Соціальна педагогіка : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 468 с.
24. Карамушка Л. М. Психологія управління : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2003. 344 с.
25. Карпенко В. Проблема профілактики девіантної поведінки в сучасному суспільстві. Науковий вісник ЧНУ. Педагогічні науки. 2020. № 4. С. 74–82.

26. Ківенко Н., Лановенко І., Мельник П. Девіантна поведінка: сучасна парадигма. Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2002. 240 с.
27. Кісіль З. Р. Соціально-психологічні аспекти агресивної поведінки молоді. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2021. Вип. 9. С. 45–51.
28. Кляпець О. Я. Психологія девіантної поведінки неповнолітніх : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 220 с.
29. Коваль Г., Ракова А. Самопошкодження як девіація у становленні особистості. Наукові праці. Педагогіка. 2017. Т. 303, № 291. С. 68–71.
30. Козирєв М. П. Девіантна поведінка як соціально-психологічне явище та її профілактика. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. 2022. № 1. С. 35–43. URL: <https://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/psychology/article/view/180>
31. Коломієць Л. Психологія девіантної поведінки. Харків : Основа, 2018. 304 с.
32. Кон І. С. Психологія ранньої юності. Київ : Освіта, 1998. 255 с.
33. Кондрашова Л. В. Девіантна поведінка підлітків: сутність, причини, профілактика. Педагогіка і психологія. 2014. № 2. С. 66–73.
34. Корнєшук В., Волошенко М., Олло В. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків : навч. посіб. Одеса : Олді Плюс, 2021. 136 с.
35. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення професійної діяльності : підручник. Київ : Ніка-Центр, 2006. 580 с.
36. Кочергина І. Психологічні аспекти самоушкодження в підлітковому віці. Психологія і педагогіка: актуальні питання науки і практики. 2016. Т. 3. С. 22–30.
37. Кошова І. В., Кресан О. Д. Психологія девіантної поведінки : навч.-метод. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 226 с.

38. Кримінологія : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків : Право, 2014. 440 с.
39. Ліщинська О., Сидорчук М. Психологічні наслідки несуїцидальної самопошкоджувальної поведінки у молоді. Актуальні проблеми психології. 2020. Т. 12. С. 15–23.
40. Ложкін Г. В., Пов'якель Н. І. Психологія конфлікту : теорія і сучасна практика : навч. посіб. Київ : Професіонал, 2007. 416 с.
41. Лубенець І. Г. Соціально-педагогічна профілактика делінквентної поведінки підлітків. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2015. № 1. С. 44–50.
42. Макаренко О., Андрейчева А. Поняття девіантної поведінки в соціальному та психологічному аспектах. Вісник Національного університету «Києво-Могилянська академія». 2020. № 2. С. 47–58.
43. Максимова Н. Основи психології девіантної поведінки : підручник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2021. 439 с.
44. Максимова Н. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. Київ : Либідь, 2011. 520 с.
45. Максимова Н. Ю. Психологічні механізми формування девіантної поведінки особистості. Практична психологія та соціальна робота. 2010. № 7. С. 1–6.
46. Менделевич В. Д. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. Київ : Кондор, 2014. 412 с.
47. Мінц М. О. Соціологія девіантної поведінки : навч. посіб. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 244 с.
48. Москалець В. П. Психологія особистості : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 262 с.
49. Мостова Т. Д. Психологія адиктивної поведінки : навч. посіб. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2019. 186 с.
50. Муллер Д. Є. Заняття спортом як засіб психологічної корекції девіантної поведінки підлітків : магістерська робота. 2021. URL:

<https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/6407>](<https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/6407>)

51. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : навч.-метод. посіб. Київ : ВіАн, 2008. 256 с.

52. Павелків В. Р. Специфіка прояву агресії та деструктивної поведінки в підлітковому віці. Проблеми сучасної психології. 2015. Вип. 30. С. 450–460. URL: <https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/158099>

53. Павелків В., Малахова О. Соціальна депривація як чинник формування девіантної поведінки у підлітків. Психологія: реальність і перспективи. 2021. № 16. С. 156–165. URL: <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i16.234>

54. Панок В. Г. Психологічна служба : навч.-метод. посіб. Київ : Ніка-Центр, 2016. 362 с.

55. Парнюк Ю. Л. Соціально-психологічні чинники впливу на формування девіантної поведінки старшокласників : магістерська робота. 2020. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/4764>

56. Пащенко С. О. Віктимна поведінка підлітків як соціально-психологічна проблема. Молодий вчений. 2018. № 10. С. 210–214.

57. Пірен М. І. Конфліктологія : підручник. Київ : МАУП, 2007. 360 с.

58. Пушкар В. А. Психологія адиктивної поведінки : навч. посіб. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. 210 с.

59. Реан А. А. Психологія агресії та агресивної поведінки. Київ : Либідь, 2016. 240 с.

60. Рогожинська Н. Значення біологічних теорій у формуванні девіантності. Проблеми сучасної психології. 2009. Т. 3. С. 58–61.

61. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011. 384 с.
62. Сидоренко І. Самопошкоджуюча поведінка: тривалість проявів і психологічні наслідки. Психологічна наука. 2020. Т. 1. С. 63–72.
63. Синьов В. М., Кривуша В. І. Психологічні особливості агресивної поведінки неповнолітніх. Дефектологія. 2010. № 4. С. 12–18.
64. Слабкий Г., Защик Н. Аналіз смертності населення України внаслідок навмисного самоушкодження. Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. 2018. № 2. URL: <https://doi.org/10.11603/1681-2786.2018.2.9366>
65. Сосновський А. Девіантна поведінка. Київ : Центр навчальної літератури, 2017. 272 с.
66. Сушицька Я. Специфіка форм девіантної поведінки. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2006. Вип. 7. С. 117–123.
67. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості : навч. посіб. Київ : Каравела, 2013. 372 с.
68. Тіточка Т. І. Основні чинники формування віктимної поведінки неповнолітніх. Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика. 2022. № 2. С. 77–82. URL: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-2-4-14>
69. Ткач Б. Нейропсихологічна корекція основних форм девіантної поведінки. Психологічний журнал. 2018. Т. 14, № 4. С. 234–248. URL: <https://doi.org/10.31108/2018vol14iss4pp234-248>
70. Уханова А. Відчуженість підлітків та батьківська залученість як модератори взаємовідношень між стресом та поведінкою самоушкодження. Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія. 2020. № 62. С. 243–261. URL:

<https://doi.org/10.34142/23129387.2020.62.14>](<https://doi.org/10.34142/23129387.2020.62.14>)

71. Фельдштейн Д. І. Психологія розвитку особистості в онтогенезі. Київ : Освіта, 2005. 208 с.
72. Фрейд З. Невдоволення культурою / пер. з нім. Харків : Фоліо, 2012. 156 с.
73. Фромм Е. Втеча від свободи / пер. з англ. М. Яковлев. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2019. 288 с.
74. Фурман А. В. Психологія особистості : підручник. Тернопіль : Економічна думка, 2015. 450 с.
75. Фурман О. Є. Психологічні особливості девіантної поведінки студентської молоді. Психологія і особистість. 2020. № 2. С. 123–132.
76. Христук О. Психологія девіантної поведінки : навч.-метод. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 192 с.
77. Чайковська О. М. Особливості конфліктності за комунікативно-поведінковим компонентом у молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки. Проблеми сучасної психології. 2016. Вип. 31. С. 520–531. URL: <https://pat.zsmu.edu.ua/index.php/2227-6246/article/view/157916>
78. Чайковська О. М. Психологічні особливості агресивності підлітків залежно від ступеня їх девіантності. Проблеми сучасної психології. 2012. Вип. 16. С. 758–768. URL: <https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/160479>
79. Чаплак Я.В., Чуйко Г.В. Віктимність як соціально-психологічна проблема сучасності. Актуальні проблеми психології. Т.Х. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Вип.28. 2016. С.454-466.

80. Чуйко Г.В., Чапак Я.В., Комісарик М.І. Віктимність особистості як психологічна проблема. Актуальні проблеми психології. Т.11. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип.10. 2014. С.447-459.
81. Чуносков М. Делінквентна поведінка неповнолітніх як об'єкт теоретичного аналізу. Юридична психологія. 2020. № 1. С. 85–92.
82. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2004. 640 с.
83. Юрій М. Ф. Соціологія : підручник. Київ : Кондор, 2007. 288 с.
84. Яценко Т. С. Глибинна психологія: діагностика та корекція тенденції до психологічної смерті. Київ : Вища школа, 2008. 384 с.
85. Becker H. Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance. New York : Free Press, 1963. 211 p.
86. Blenkiron P. The timing of deliberate self harm behaviour. Irish Journal of Psychological Medicine. 2003. Vol. 20, № 4. P. 126–131. URL: <https://doi.org/10.1017/S079096670000793X>
87. Brausch A. M., Holaday T. C. Suicide-related concerns as a mediator between physical abuse and self-harm behaviors in college students. Crisis. 2015. Vol. 36, № 6. P. 440–446. URL: <https://doi.org/10.1027/0227-5910/a000349>
88. Buss A. H., Perry M. The aggression questionnaire. Journal of Personality and Social Psychology. 1992. Vol. 63, № 3. P. 452–459.
89. Chassler L. Traumatic attachments and self-harm behaviors. Psychoanalytic Social Work. 2008. Vol. 15, № 1. P. 69–74. URL: <https://doi.org/10.1080/15228870802111815>
90. Crowe R. et al. Incidence, severity and responses to reportable student self-harm and suicidal behaviours in schools: a one-year population-based study. School Mental Health. 2020. Vol. 12, № 4. P. 841–851. URL:

<https://doi.org/10.1007/s12310-020-09390-x>

91. Durkee T. et al. Adolescent internet behaviors and its correlation to depression, self-harm and suicidal behavior in European pupils. *European Psychiatry*. 2011. Vol. 26, Suppl. 2. P. 1863. URL: [[https://doi.org/10.1016/S0924-9338\(11\)73567-2](https://doi.org/10.1016/S0924-9338(11)73567-2)](<https://doi.org/10.1016/S0924-9338%2811%2973567-2>)

92. Hirschi T. *Causes of Delinquency*. Berkeley : University of California Press, 1969. 309 p.

93. Makarenko A., Kalaitan N., Starovoit T. Adolescents self-harm: parents-children relationships study. *Young Scientist*. 2019. Vol. 9, № 73. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-9>

94. Makarenko A., Kalaitan N., Starovoit T. Adolescents self-harm: parents-children relationships study. *Young Scientist*. 2019. Vol. 9, № 73. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-9>

95. Merton R. K. *Social Theory and Social Structure*. New York : Free Press, 1968. 702 p.

96. Merton R. K. *Sociology Today: Problems and Prospects*. New York : HarperCollins, 2000. 246 p.

97. Olweus D. *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. Oxford : Blackwell Publishing, 1993. 140 p.

98. Paes A. Self-harm in adolescence. *InnovAiT*. 2017. Vol. 10, № 4. P. 202–208. URL: <https://doi.org/10.1177/1755738016673861>

99. Pregabalin-induced self-harm behavior / V. Tandon et al. *Indian Journal of Pharmacology*. 2013. Vol. 45, № 6. P. 638. URL: <https://doi.org/10.4103/0253-7613.121390>

100. Sansone R. A., Chang J., Jewell B. The prevalence of 22 self-harm behaviors in a consecutive sample of obstetrics/gynecology outpatients. The International Journal of Psychiatry in Medicine. 2012. Vol. 43, № 2. P. 179–187. URL: <https://doi.org/10.2190/PM.43.2.F>

101. Sansone R. A., Gaither G. A., Songer D. A. The relationships among childhood abuse, borderline personality, and self-harm behavior in psychiatric inpatients. Violence and Victims. 2002. Vol. 17, № 1. P. 49–55. URL: <https://doi.org/10.1891/VIVI.17.1.49.33636>

102. Schwartz R. H. et al. Self-harm behaviors (carving). Clinical Pediatrics. 1989. Vol. 28, № 8. P. 340–346. URL: <https://doi.org/10.1177/000992288902800801>